

Szent István Egyetem, Gödöllő
Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola

Doktori (PhD) értekezés tézisei

**A DIVERZIFIKÁCIÓ FŐBB ÖSSZEFÜGGÉSEI A MEZŐGAZDASÁGI
VÁLLALKOZÁSOKBAN**

Készítette:
Hamza Eszter

Gödöllő
2011

A doktori iskola

megnevezése: **Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola**

tudományága: **Gazdálkodás- és Szervezéstudományok**

vezetője:

Dr. Szűcs István
egyetemi tanár, MTA doktora,
SZIE, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar,
Közgazdasági és Módszertani Intézet

témavezető:

Dr. Dorgai László
Tudományos főmunkatárs, kandidátus
Agrárgazdasági Kutató Intézet

Az iskolavezető jóváhagyása

A témavezető jóváhagyása

TARTALOMJEGYZÉK

1. A MUNKA ELŐZMÉNYEI, KITŰZÖTT CÉLOK	4
1.1. A TÉMA AKTUALITÁSA, JELENTŐSÉGE	4
1.2. A DISSZERTÁCIÓ CÉLKITŰZÉSEI	5
2. ANYAG ÉS MÓDSZER.....	6
3. EREDMÉNYEK.....	12
3.1. A GAZDASÁGON BELÜLI TEVÉKENYSÉGBŐVÍTÉS (DIVERZIFIKÁCIÓ) MÉRTÉKE, JELLEMZŐI	12
3.2. A DIVERZIFIKÁCIÓT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK VIZSGÁLATA	15
3.3. A DIVERZIFIKÁCIÓT ÖSZTÖNZŐ TÁMOGATÁSOK EREDMÉNYEI, A TAPASZTALATOK ÉRTÉKELÉSE.....	17
3.4. A HIPOTÉZISEK ÉS A KUTATÁSI EREDMÉNYEIM SZEMBEHÍJÁSA	18
3.5. ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK	19
4. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK	21
5. PUBLIKÁCIÓK AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN	23

1. A MUNKA ELŐZMÉNYEI, KITŰZÖTT CÉLOK

1.1. A téma aktualitása, jelentősége

A mezőgazdasági termelés egyik legfontosabb sajátossága a biológiai törvényszerűségek által meghatározott szezonális, melynek nyomán – különösen a növénytermesztésben – „csúcsidőszakok” és „holtidőszakok” váltják egymást. A holtidőszakokban a mezőgazdaságban dolgozók, **gazdálkodók, szabad munkaerő- és eszközkapacitásuk felhasználásával a mezőgazdasági alapterveken kívüli tevékenységekkel igyekeznek jövedelmüket kiegészíteni.** A mezőgazdasági alapanyag termelés jövedelemtermelő képessége intenzív kertészeti kultúráktól eltekintve alacsony, a kis és közepes egyéni gazdaságokban pusztán a mezőgazdasági termelés általában nem nyújt elegendő jövedelmet egy család megélhetéséhez. Nyugat-Európában, ahol a mezőgazdasági termelés döntően családi gazdaságokban történik, a gazdaságok közel fele részmunkaidős gazdaság, illetve sokan a gazdaság erőforrásaira alapozva végeznek a mezőgazdasági alapterveken kívüli egyéb, kiegészítő tevékenységet. Elmondható, hogy ez az „egyéb”, vagy **„kiegészítő” tevékenység minden korban – némiképp eltérő tartalommal és eltérő környezetben – de jellemző volt** nem csak Nyugat-Európában, hanem **a magyar mezőgazdaságban** is. A rendszerváltás előtt, a magyar mezőgazdaság „virágzó” korszakában (1968-1980-as évek közepéig) a termelősövetkezetekben és állami gazdaságokban a mezőgazdasági alapterveken kívüli, akkori szóhasználatnál élve melléktevékenységek, melléküzemágak, épp az egyenletes munkaerő és erőforrás kihasználás miatt, valamint a több lábbon állás előnyeinek kihasználása okán igen elterjedtek voltak. A rendszerváltás előtti évektől a nagyüzemek átalakulásával azonban ezen tevékenységek leépültek, illetve különváltak a mezőgazdasági szövetkezetektől és állami gazdaságoktól, a mezőgazdaság termelési szerkezete is jelentősen egyszerűsödött és a kilencvenes években a nagyszámú kis földterülettel rendelkező egyéni gazdálkodó kénytelen volt szembesülni azzal a ténnyel, hogy pusztán a mezőgazdaságból nem, vagy csak igen szerényen lehet megélni.

Uniós csatlakozásunkkal részesei lettünk a Közös Agrárpolitikának, amely az elmúlt évtizedekben jelentős változásokon ment keresztül, és jelenleg is reformok előtt áll. A társadalom elvárásainak megfelelően a közös agrárpolitikának választ kell adnia a fenntarthatóság követelményeire, beleértve a tájvédelmet, a természeti erőforrások és a biodiverzitás megőrzését, valamint az élelmiszer-biztonság kérdését. **Előtérbe kerül a mezőgazdaság sokfunkciós felfogása, a közjavak és a vidéki gazdaság diverzifikálása, a vidéki életminőség javítása.** Ennek kapcsán a közös agrárpolitikában és a vidékfejlesztéssel foglalkozó szakemberek körében is egyre inkább elfogadott álláspont, hogy a vidéki térségek népességmegtartó képességében, a helyi foglalkoztatási és megélhetési lehetőségek bővítésében, a hagyományos vidéki táj megővésében és fenntartásában különös szerepe van a gazdálkodók mezőgazdasági alapterveken kívüli tevékenységbővítésének. Nem véletlen, hogy a vidék népességmegtartó képességével, a mezőgazdaságból élők megélhetésének és jövedelemszerzési lehetőségeinek bővítésével, a fenntartható mezőgazdasággal kapcsolatos publikációk ajánlásai között szinte kivétel nélkül megtalálható a vidéken élők, különösen a mezőgazdasági termelők jövedelemszerző tevékenységeinek bővítése, a gazdaságon belüli (on-farm) és a gazdaságon kívüli (off-farm) diverzifikáció és különösen a falusi turizmus hangsúlyozása. Adódik azonban a kérdés, hogy ez a sokszor hangoztatott „megoldás” valós lehetőségként szolgál-e a mezőgazdaságból élők jövedelemszerzési és megélhetési gondjainak mérséklésére.

1.2. A disszertáció célkitűzései

A **mezőgazdasági vállalkozások tevékenységdiverzifikációjára** különféle meghatározásokkal találkozhatunk a szakirodalomban. Dolgozatomban a diverzifikáció alatt a tevékenységbővítésnek azt a formáját értem, mely **a gazdaság erőforrásaihoz** (munkaerő, gépek, eszközök, földterület, épületek) **kötődik, de a hagyományos mezőgazdasági tevékenységen** (szántóföldi növénytermelés, állattenyésztés, kertészet, szőlő- gyümölcsstermelés) **túlmutató tevékenységekre (beleértve az ipari és szolgáltató tevékenységeket is) terjed ki.** A statisztikai adatok használatakor konkrétan megnevezem (részletezem) a fogalomkörbe tartozó tevékenységeket.

Disszertációm egy feszes célrendszert követ. **Egyik célkitűzése: reális képet adni a hazai mezőgazdasággal foglalkozó családok és vállalkozások jövedelem-kiegészítési lehetőségeiről, azon belül is a diverzifikáció elterjedtségéről, jelenlegi súlyáról, arról, hogy ezen a téren hol áll most, és merre tart Magyarország?**

Dolgozatom második célkitűzése, **bemutatni a főbb diverzifikált tevékenységeket, és feltárni a diverzifikált gazdaságok jellemzőit.** Arra is keresem a választ, hogy kimutathatók-e térségi különbségek a diverzifikációt illetően, valamint **mely tényezők, milyen mértékben és irányban befolyásolják a tevékenységbővítést** (harmadik célkitűzés). **E cél keretében kiemelten kezelem az egyéni gazdaságokat, vizsgáltam körükben, hogy ezen a téren milyen buktatók jelentkeznek, illetőleg, hogy a sikeresek minnek köszönhetik sikerüket.**

Végső, negyedik célkitűzésem **a diverzifikációt ösztönző támogatási rendszer fejlesztésének irányaira, kritériumaira vonatkozó javaslatok megfogalmazása,** javítva ezzel a gazdálkodók több lábon állásának esélyeit.

Hipotézisek:

- H1: A tevékenységbővítés a gazdálkodó szervezetek és az egyéni gazdaságok körében is viszonylag szorosan kapcsolódik az alaptevékenységhez.
- H2: A nagyobb méretű és munkaerő lekötésű, szakmailag felkészültebb gazdálkodó által irányított, elsődlegesen ártermelő gazdaságokban az átlagosnál magasabb a diverzifikált gazdaságok aránya.
- H3: Az elsősorban saját fogyasztásra termelő részmunkaidős gazdaságok (vidéki háztartások) számára maga a mezőgazdasági termelés jelenti a tevékenységdiverzifikációt.
- H4: A diverzifikáció elterjedtségét és a diverzifikált tevékenységeket illetően is kimutathatók regionális sajátosságok, eltérések.

2. ANYAG ÉS MÓDSZER

A kutató munkám indításaként felállított hipotézisek igazolásához (vagy megcáfolásához) és a célkitűzések eléréséhez különböző adatállományok és egyéb információk elemzését végeztem el, a célnak megfelelő módszerekkel. A primer adatállományt személyes megkereséses és telefonos interjúk révén állítottam össze, a szekunder adat- és egyéb információ állomány többféle forrásból származik, nevezetesen:

- hazai és nemzetközi szakirodalom,
- a témához kapcsolódó hazai és uniós jogszabályok,
- az uniós csatlakozásunk előtti és azt követő időszak agrár- és vidékfejlesztési tervdokumentumai: Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program (NAKP), Vidékfejlesztési Célelőirányzat (VFC), Magyarország SAPARD Terve, Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program 2004-2006 (AVOP) és Programkiegészítő Dokumentum (AVOP-PKD), Nemzeti Vidékfejlesztési Terv 2004-2006 (NVT), Új Magyarország Vidékfejlesztési Terv 2007-2013 (ÚMVP),
- az agrár- és vidékfejlesztési programok (SAPARD, AVOP, ÚMVP) éves előrehaladási jelentései, mid-term és ex-post értékelései,
- Eurostat Farm Structure Survey illetve a KSH GSZÖ-EUROFARM adatbázis,
- KSH Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000, Gazdaságszerkezeti Összeírás 2003, 2005, 2007 publikált és a KSH által szolgáltatott adatai, Magyarország mezőgazdasága, Gazdaságtipológia 2007.
- Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Hivatal agrár-vidékfejlesztési támogatások felhasználására vonatkozó adatai (SAPARD, AVOP és ÚMVP)

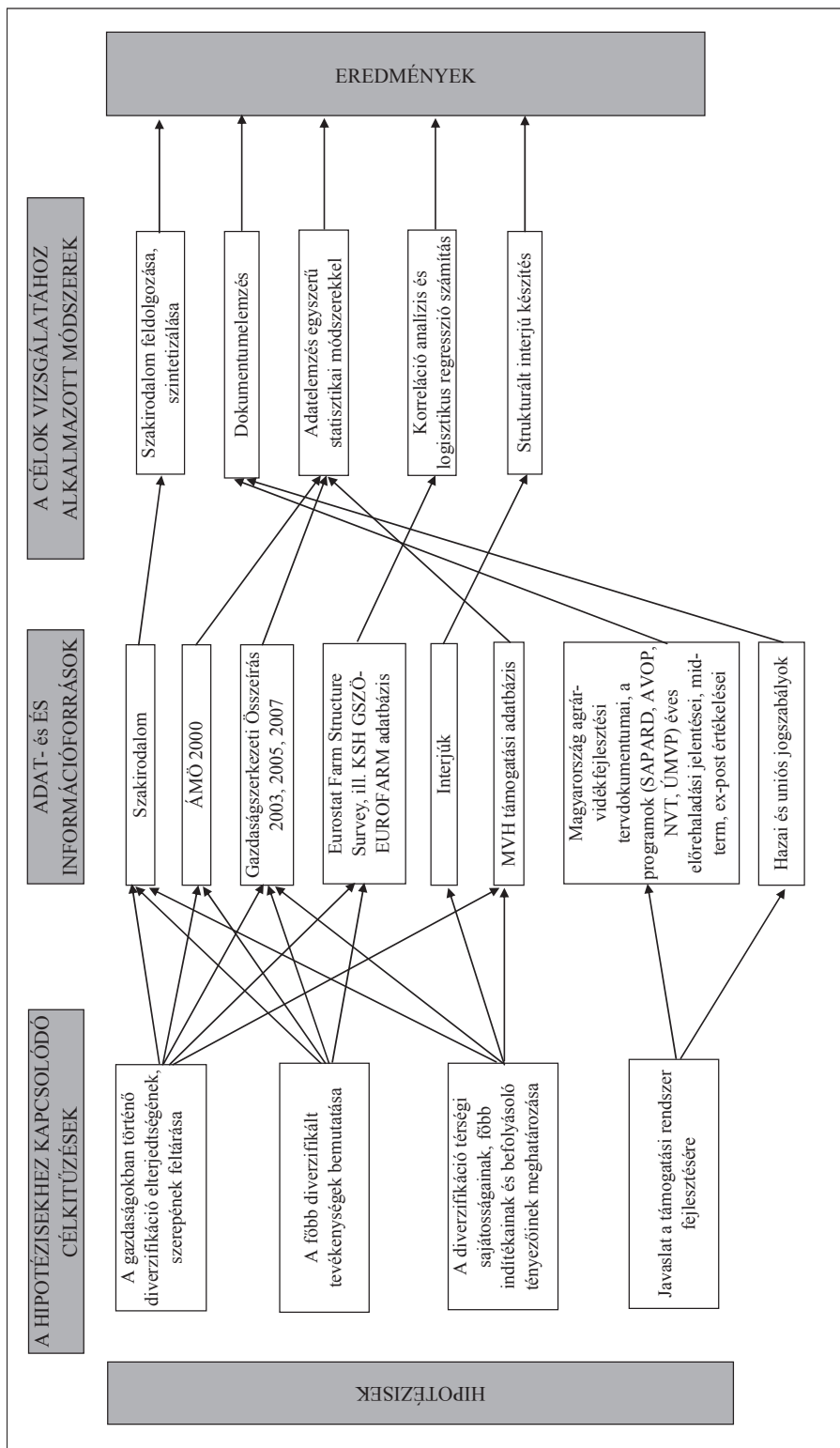
A hipotézisek, a célok, a módszerek és az eredmények kapcsolódását egy sematikus ábrán is szemléltetem (1. ábra).

A szakirodalmi feldolgozás és dokumentumelemzés mellett a dolgozatomban alkalmazott kutatási módszerek a következők:

- Adatelemzés egyszerűbb statisztikai módszerekkel

A dolgozatban igen jelentős adatállományt dolgoztam fel és elemeztem azzal a céllal, hogy feltárjam a mezőgazdasági vállalkozásokban (egyéni és társas gazdaságokban) a mezőgazdasági alaptevékenységen kívüli tevékenységbővítés (diverzifikáció) elterjedtségét, szerepét, a főbb tevékenységeket, továbbá meghatározom, a diverzifikációra ható tényezőket, és azt, hogy azok milyen mértékben és irányban befolyásolják a tevékenységbővítést. Az alapadatok közül a gazdaságok mezőgazdasági alaptevékenységen kívüli tevékenységéről a gazdaságszerkezeti összeírások rendszere nyújt információt. Az Európai Unióban ez a rendszer (Farm Structure Survey – FSS) egymással összefüggő felvételekből áll: a tízévenkénti, teljes körű alapösszeírásokból, illetve a közbenső időszakban 2–3 évenként ismétlődő reprezentatív gazdaságszerkezeti összeírásokból. Magyarország a 2000. évi teljes körű Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ 2000) és a 2003. évi Gazdaságszerkezeti Összeírás (GSZÖ 2003) EU-konform végrehajtásával csatlakozott a rendszerhez és az Unió tagjaként 2005-ben és 2007-ben hajtott végre a KSH gazdaságszerkezeti összeírást. Az Európai Unió módszertani előírásai szerint az összeírások lefedik a mezőgazdaság összes teljesítményének (Standard Fedezeti Hozzájárulásának – SFH) 99%-át előállító termelőegységeket.

Kutatásom sematikus felépítése

Forrás: Saját összeállítás, 2010

Az összeírás alapsokaságát a gazdasági szervezetek és a statisztikai értelemben vett meghatározott gazdaságküszöb¹ feletti egyéni gazdaságok adják.

Az adatok részletezettségét tekintve azonban meg kell jegyezni, hogy a hazai összeírás és az Eurostat FSS adatbázisa között az adatközlés részletességében eltérések vannak. Így például a nem mezőgazdasági tevékenységek közül a hazai gazdaságszerkezeti felmérés 2007-ben már tizenöt, az Eurostat viszont csak nyolc tevékenységre közöl adatokat. De az egyéni gazdálkodók mezőgazdasági szakképzettsége tekintetében is megfigyelhető, hogy a 2007. évi GSZÖ közöl adatot, míg a 2007-es FSS nem.

A felmért úgynevezett más jövedelemszerző tevékenységek (az én szóhasználatom szerint diverzifikált tevékenységek) körében az FSS módszertani útmutatója alapján az alábbiak szerepelnek:

- **Mezőgazdasági termék-feldolgozás:** Minden mezőgazdasági termékfeldolgozás ide tartozik, függetlenül attól, hogy az alapanyag a gazdaságból származik-e, vagy vásárolt. Ide tartozik többek között a húsfeldolgozás, sajt készítés, bortermelés, stb. A fogyasztóknak történő közvetlen értékesítés is ide tartozik, kivéve, ha a termék termelési folyamata egyáltalán nem kötődik a gazdaság helyéhez.
- **Szerződéses munkavégzés:** általában a gazdaság eszközeivel történő munkavégzés legyen az mezőgazdasági, vagy azon kívüli tevékenység. Pl. hóeltakarítás, szállítás, tájfenntartási munkák, mezőgazdasági és környezetvédelmi szolgáltatás.
- **Akvakultúra:** hal és ráktermelés a gazdaságon belül.
- **Megújuló energia termelés:** megújuló energiát termel piacra, pl. szélkerékkel vagy biogázzal történő áramtermelés, továbbá mezőgazdasági termékek, szalma, fa eladása energiatermelés céljára.
- **Turizmus:** Minden turisztikai tevékenység, szállásadási szolgáltatás, gazdaság turisztikai bemutatása, sport, rekreáció, stb., amennyiben a terület, az épületek, vagy más hasznosított erőforrások a gazdasághoz tartoznak.
- **Kézművesség:** olyan kézműves, vagy iparműves tevékenység amit a gazdaságban a gazdálkodó, vagy családtagja végez, vagy családi munkaerőn kívüli munkaerő, ha eleget tesz a gazdaságban történő munkavégzési kötelezettségnek is. Független attól, hogy a terméket hol értékesítik.
- **Fafeldolgozás:** Nyers fa gazdaságban történő feldolgozása értékesítés céljára. (fűrészmalom, fűrészáru) A további feldolgozás, mint pl. a gerendából történő bútorkészítés a kézműves tevékenységek közé sorolandó.

---

¹ Gazdaságküszöb: mezőgazdasági tevékenységet folytató, technikailag és gazdaságilag különálló termelőegység (háztartás), amely használ

- termőterülete (szántó, kert, gyümölcsös, szőlő, rét, legelő, erdő, nádas, halastó külön-külön vagy együtt) legalább 1500 m², vagy

- gyümölcsös-, illetve szőlőterülete együtt legalább 500 m², vagy rendelkezett legalább

- egy nagyobb élő állattal (szarvasmarha, sertés, ló, juh, kecske, bivaly), vagy

- 50 db baromfival (tyúkféle, liba, kacska, pulyka, gyöngyös), vagy

- 25 – 25 házinyúllal, prémes állattal, húsgalambbal, vagy

- 5 méhcsaláddal.

Az adatok feldolgozását elsősorban a diverzifikáció elterjedtségének, szerepének feltárása, a főbb tevékenységek bemutatása, a diverzifikációra ható objektív tényezők hatásának meghatározása célkitűzések elérése érdekében végeztem. A gazdaságban folytatott nem mezőgazdasági tevékenységek gazdasági súlyának vizsgálatára sajnos a GSZÖ nem ad lehetőséget, mivel külön ezen tevékenységekből származó termelési értékre vagy árbevételre vonatkozóan nem szolgáltat információt. Az alacsony mintaszám miatt ebben a vonatkozásban a teszttüzemi adatbázis (FADN²) sem alkalmas a diverzifikált tevékenységek gazdasági súlyának vizsgálatára. Így vizsgálatom csupán a tevékenységek gazdaságokban történő előfordulására irányul. Az alkalmazott módszerek: átlag, arány, megoszlás, időbeni változás számítása. A számításokhoz, táblázatok és grafikonok elkészítéséhez a Microsoft Excel 2003 programot használtam. Ezek az elemzések alkalmasak voltak a dolgozat bevezetésében megfogalmazott hipotéziseim vizsgálatára, azok alátámasztására vagy elvetésére.

A Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal (MVH) vidékfejlesztési támogatásokra (SAPARD, AVOP, ÚMVP) vonatkozó adatbázisa területi (megyei) bontásban állt rendelkezésemre, ami lehetőséget adott az adatok (beérkezett és jóváhagyott pályázatok száma és támogatási forrása) térképi ábrázásra a Microsoft Excel 2003 program segítségével.

- Korreláció és regresszió számítás

Korreláció és regresszió számítást azzal a céllal végeztem, hogy számszerűsítsem azokat az összefüggéseket, amelyek a diverzifikáció és a különböző objektív tényezők (mint például a gazdaság mérete, használt földterülete, munkaerő-felhasználása, a gazdaságvezető kora) között jelentkeznek. Ezzel tulajdonképpen arra kerestem választ, hogy **a különböző gazdasági tényezők milyen mértékben és egymáshoz viszonyítva is milyen „erősen” befolyásolják a gazdaságok diverzifikációs „hajlamát”**. A gazdaságokat gazdasági forma szerint (egyéni gazdaságok és a gazdasági szervezetek) külön vizsgáltam, mert a szakirodalomból nyert információk alapján arra a következtetésre jutottam, hogy eltérő sajátosságaik lehetnek. Az elemzésre a KSH GSZÖ-EUROFARM, 2007 adatállománya szolgált, melyben a 2 európai méretegység (EUME) feletti ökonómiai méretű gazdaságok szerepelnek.

Az intervallumskálán mérhető változók tekintetében feltételeztem, hogy a minta normális eloszlású. A gazdasági szervezetek esetében a mintaszám 5695, az egyéni gazdaságoknál 82065 darab. A függő változót a gazdaság diverzifikációs tevékenységének léte vagy nem léte jelenti. Ezen tevékenységek az adatállomány alapján következők lehetnek: turizmus, termékfeldolgozás, fáfeldolgozás, kézművesség, halgazdálkodás, megújuló energia termelés, szerződéses munkavégzés, egyéb tevékenységek.

A független változók a gazdasági szervezetek esetében a gazdaság ökonómiai mérete (SFH³ euróban), használt mezőgazdasági területe (ha), munkaerő-felhasználása (ÉME⁴). Az egyéni gazdaságok esetében az előző változókön kívül vizsgáltam még a gazdálkodó korcsoportját, a gazdaságvezető és házastársa gazdaságon kívüli munkavégzését, azt, hogy a gazdálkodás célja szerint saját fogyasztásra termelő vagy inkább ártermelő, illetőleg, hogy az értékesítés zömmel közvetlen értékesítés formájában történik-e.

---

² Farm Accountancy Data Network, azaz Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózat, a mezőgazdasági üzemek pénzügyi-, vagyoni helyzetét felmérő Európai Uniói reprezentatív információs rendszer.

³ SFH: standard fedezeti hozzájárulás: a bevétel és a változó költségek különbözete alapján meghatározott érték

⁴ Éves Munkaerő Egység (ÉME) angolul Annual Work Unit (AWU) =1800 munkaóra, azaz 225 nyolc órás munkanap.

Látható, hogy a függő változó – és az egyéni gazdaságok esetében még néhány független változó is – ún. bináris változók, azaz két értéket vehetnek fel, 1=igen, 0=nem. A szakirodalom (Sajtos–Mitev, É.N.) arra az esetre, ha a függő változó bináris, a független változók között pedig metrikus és nem metrikus változók egyaránt szerepelnek, a logisztikus regresszió használatát javasolja. A bináris eredményváltozójú modelleket diszkrét eredményváltozójú modelleknek, illetve kvalitatív eredményváltozójú modelleknek nevezzük (Ramanathan, 2003). Ezen modellek példái a lineáris valószínűségi modellek, a logit- és a probit modellek. Megjegyzendő, hogy az OLS (legkisebb négyzetek módszere) paraméterbecslési eljárás nem alkalmazható bináris eredményváltozójú modellre, mert az eltérésváltozók heteroszkedasztikusak (a hibatagok varianciái nem állandóak). A szakirodalom által ajánlott módszer ebben az esetben a probit és a binomiális logit modell, amelyeknél az alkalmazható paraméterbecslési eljárás a maximum likelihood módszer.

A probit elemzés mögött meghúzódó feltevés szerint létezik egy $Y_i^* = \alpha + \beta X_i + u_i$ alakú válaszfüggvény, ahol X_i megfigyelhető, de Y_i^* megfigyelhetetlen változó. Az u_i/σ sztenderd normális eloszlást követ. Amit a gyakorlatban megfigyelünk, az Y_i , amelynek értéke 1, ha $Y_i^* > 0$, és 0. Így:

$$Y_i = 1, \quad \text{ha } \alpha + \beta X_i + u_i > 0.$$

$$Y_i = 0, \quad \text{ha } \alpha + \beta X_i + u_i \leq 0.$$

(β : paraméter, α : a konstans, u : a reziduális változó)

Ha $F_{(z)}$ -vel jelöljük a sztenderd normális eloszlás eloszlásfüggvényét, vagyis $F_{(z)} = P(Z \leq z)$, akkor

$$P(Y_i = 1) = P(u_i > -\alpha - \beta X_i) = 1 - F\left(\frac{-\alpha - \beta X_i}{\sigma}\right)$$

$$P(Y_i = 0) = P(u_i \leq -\alpha - \beta X_i) = F\left(\frac{-\alpha - \beta X_i}{\sigma}\right)$$

A minta együttes valószínűségi függvénye ezért a következőképpen adható meg:

$$L = \prod_{Y_i=0} F\left(\frac{-\alpha - \beta X_i}{\sigma}\right) \prod_{Y_i=1} \left[1 - F\left(\frac{-\alpha - \beta X_i}{\sigma}\right)\right]$$

Ahol Π a szorzatoperátor. Az α és β paramétereket a fenti kifejezés maximalizálásával lehet becsülni, ami nem lineáris a paraméterekben és nem becsülhető a hagyományos regressziós programokkal. Az itt szükséges speciális nem lineáris optimalizálást az EViews program segítségével végeztem el.

A logisztikus regresszió számítás mellett az egyes változók közötti kapcsolatot korrelációelemzéssel is vizsgáltam, szintén az EViews program segítségével. Bár a Pearson féle korrelációs együttható metrikus változók közötti lineáris kapcsolat szorosságának és irányának leírására szolgál, esetemben pedig a függő változó és más független változók is binárisak, illetve nominálisak, igazán jól alkalmazható eljárás hiányában a változók mérési skála típusától elvonatkoztattam, és elvégeztem a Pearson féle korreláció analízist.

A Pearson-féle korrelációs együttható (r) képlete:

$$r = \frac{\sum_{i=1}^N (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^N (x_i - \bar{x})^2 \sum_{i=1}^N (y_i - \bar{y})^2}},$$

Ahol $\bar{x}$ az x_i értékek, az $\bar{y}$ az y_i értékek átlagait jelöli. Az r értéke -1 és +1 között mozoghat. A korrelációs együttható abszolút értéke a kapcsolat szorosságát, előjele a kapcsolat irányát mutatja. Minél erősebb két változó között a kapcsolat, a korrelációs együttható abszolút értéke annál közelebb esik az 1-hez. Ha az $r=0$, a vizsgált két változó kapcsolatát korrelálatlannak (de nem függetlennek) nevezzük és annyit mondhatunk, hogy a két változó között nincs lineáris kapcsolat.

- Interjúk

A kutatás **empirikus részének alapja a személyes megkeresésen illetve telefonos megkeresésen alapuló interjú módszer volt.** Elsődleges célom az interjúk segítségével a diverzifikációt befolyásoló (motiváló és gátló) szubjektív tényezők feltárása volt. A szakirodalomban (Majoros, 2009) meghatározott tizenegy féle interjúmódszer közül a strukturált interjút alkalmaztam. A beszélgetéseket előre megtervezett szerkesztett szerkezet szerint összeállított kérdések (interjúvázlat) alapján folytattam. A cél kvantitatív és kvalitatív információk gyűjtése volt, de arra is törekedtem, hogy a beszélgetések során olyan mögöttes információkat is összegyűjtsek, amelyek a válaszok jobb megértését, következtetések levonását, javaslatok kidolgozását is segítették.

3. EREDMÉNYEK

3.1. A gazdaságon belüli tevékenységbővítés (diverzifikáció) mértéke, jellemzői

A gazdaságszerkezeti összeírások adatai szerint **az összes gazdaságnak mindössze 5%-a** (2000-ben 47 ezer, 2003-ban 35,1 ezer 2005-ben 36,1 ezer, 2007-ben 31,8 ezer gazdaság) **folytat valamilyen, a mezőgazdasági alaptevékenységen kívüli, de a gazdasághoz kötődő tevékenységet.** Az összeírás módszertani leírása szerint a diverzifikált tevékenységek körébe tartozik minden olyan nem mezőgazdasági tevékenység, amely kapcsolódik a gazdaság erőforrásaihoz (például munkaerő, földterület, gép, épület) vagy mezőgazdasági termékek feldolgozását jelenti. Ezen tevékenységek olyan szolgáltatások vagy olyan termékek előállítását jelentik, amelyeket a gazdálkodó részben vagy teljes egészében a piacon értékesít, így általuk jövedelemhez jut. A kizárólag saját fogyasztásra végzett tevékenységekre tehát nem vonatkoznak a felmérések. **Az Európai Unió tagországainak átlagában a diverzifikált gazdaságok aránya az összes gazdaságon belül 12,6%** (EU DG. Agri, 2009), ami jelentősen felülmúlja a Magyarországra jellemző 5%-os értéket. A jelentős különbség annak köszönhető, hogy Magyarországon a gazdaságszerkezeti összeírások gazdaságküszöb értéke igen alacsony és emiatt nagyszámú – ökonomiai értelemben gazdaságnak nem nevezhető – háztartás is szerepel a felmérésben. Ezeket a nagyon kicsi (például 1 EUME⁵ alatti gazdasági méretű) üzemeket jellemzően részfoglalkozású gazdálkodók működtetik, ezért úgy is fogalmazhatunk, hogy esetükben a mezőgazdaságon kívüli főmunkahely jövedelmének (vagy a nyugdíjnak) kiegészítésére szolgáló tevékenységről van szó.

Amennyiben **az 1 EUME feletti méretkategóriában vizsgálom a diverzifikált gazdaságok arányát, Magyarországra vonatkozóan már 12,3%-os arány jellemző, ami a régi tagállamok átlagos értékénél (10,6%) és az új tagországok többségénél is magasabb** (2. ábra). Ezt tehát fontos szem előtt tartani a diverzifikáció hazai elterjedtségnek általános megítélésekor, ugyanakkor további vizsgálataim jelentős része mégis az összes (tehát 1 EUME alatti és feletti) gazdaságra vonatkozik, mert a rendelkezésre álló adatállomány nem teszi lehetővé egységesen csak az 1 EUME feletti gazdaságok elemzését.

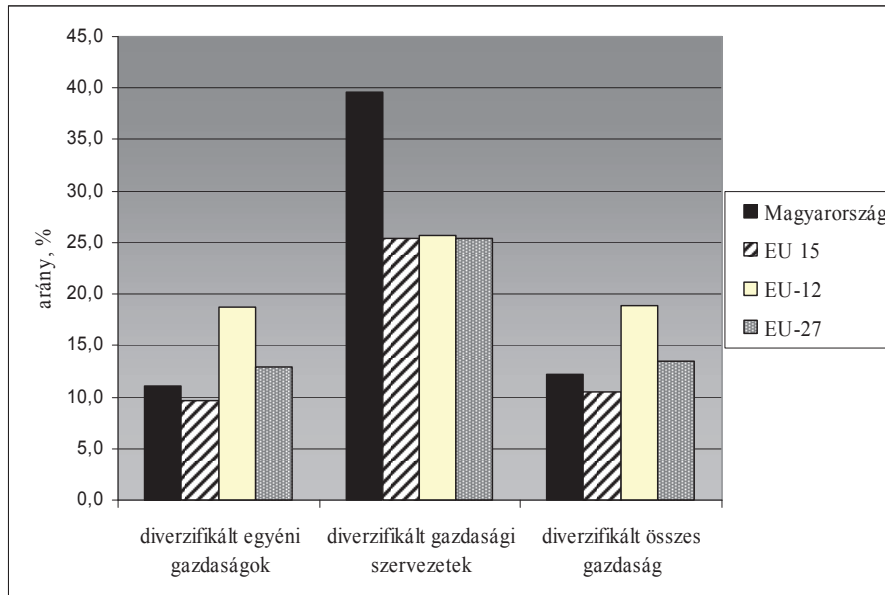
A diverzifikáció a gazdasági szervezetek körében lényegesen gyakoribb, mint az egyéni gazdaságokban. Míg az 1 EUME feletti gazdasági szervezetek közel 40%-a folytat valamilyen alaptevékenységen kívüli tevékenységet, addig az egyéni gazdaságok körében ez az arány csupán 11% volt 2007-ben.

---

⁵ Az ökonomiai üzemméret kifejezésére használatos mutató az Európai Unióban az európai méretegység (EUME). Kiszámítása úgy történik, hogy az euróban kifejezett standard fedezeti hozzájárulás (SFH) értéket 1200-zal elosztják. Tehát 1 EUME = 1200 euró SFH érték. A standard fedezeti hozzájárulás: a bevétel és a változó költségek különbözete alapján meghatározott érték. 1 EUME körüli gazdasági méretű gazdaságnak felel meg például: 2 hektár búza+1 hektár kukorica, vagy 1 db tehén+1 hektár szemes kukorica, vagy 0,9 hektár minőségi borszőlő, vagy 0,8 hektár alma, vagy 6 db anyakoca+1 db kan sertés.

2. ábra:

A diverzifikált gazdaságok aránya az Európai Unióban és Magyarországon, 2007

Megjegyzés: vizsgált gazdaságok mindegyike az 1 EUME feletti méretkategóriába tartozik. Hollandia nélkül.
Forrás: Eurostat: Farm Structure Survey

Az elmúlt években (2003-2007 között) a diverzifikált gazdaságok számának változása mindkét gazdasági forma esetén együtt mozgott az összes gazdaság számának változásával, ennek megfelelően a gazdasági szervezetek gyarapodtak, az egyéni gazdaságok száma mérséklődött. Ugyanakkor a diverzifikáltak aránya kismértékben növekedett mindkét gazdaságtípuson belül, ami az üzemszerkezetben tapasztalható koncentrációs folyamatokkal magyarázható.

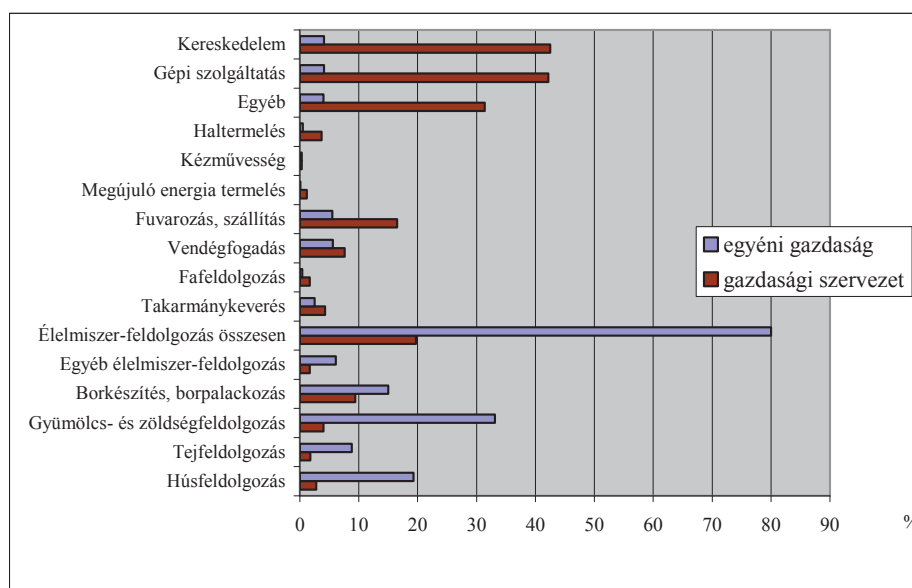
A gazdaságszerkezeti összeírás térségi elemzések elvégzését is lehetővé teszi, igaz csak régiós szinten. Különbségek kimutathatók, bár az adatok viszonylag mérsékelt eltéréseket jeleznek. Míg a **diverzifikált egyéni gazdaságok aránya** 2007-ben a legrosszabb foglalkoztatási mutatókkal rendelkező **észak-magyarországi régióban volt a legmagasabb (7,2%)**, és az országos átlagon (4,7%) felüli volt Közép-Dunántúlon (5,9%) és Dél-Alföldön (5,1%) is, addig a gazdasági szervezetek esetében az országos átlagnál magasabb arány a két alföldi és dél-dunántúli régióra jellemző. Ezekben a régiókban ugyanis a szántóföldi növénytermesztés túlsúlya, ebből fakadóan a társas gazdaságokban népszerűbb gépi szolgáltatás nyújtásához adódnak kedvezőbb feltételek. Mindkét gazdaságcsoportnál **Nyugat-Dunántúlon a legalacsonyabb a diverzifikált gazdaságok aránya**, amiben feltehetően Ausztria közelsége és a gazdaságon kívüli jövedelemszerzés, az időszakos munkavállalás nagyobb lehetősége, és ennek révén az elérhető magasabb személyes jövedelem játszik szerepet. A gazdaságon kívüli foglalkozási lehetőségekkel való kapcsolatot az is alátámasztja az egyéni gazdaságok esetében, hogy a gazdálkodók hány százalékának van a gazdaságon kívül főfoglalkozásban jövedelemszerző tevékenysége. Míg az országos arány 36,6%, addig Észak-Magyarországon csupán 35,5%, Nyugat-Dunántúlon viszont 40,4%.

A főbb diverzifikált tevékenységekről és a gazdaságok jellemzőiről elmondható, hogy a **gazdasági szervezetek** főként gépi szolgáltatások nyújtásával, valamint szállítási, fuvarozási tevékenységgel igyekeznek meglévő gépi és eszközkapacitásukat hasznosítani, és jelentős részük kereskedelmi tevékenységet is végez 3. ábra. **Tevékenységbővítésüket tehát elsősorban**

szabad eszközkapacitásukra alapozzák. Az egyéni gazdaságok viszont túlnyomó részt a gazdaságban termelt termékek feldolgozásával diverzifikálják tevékenységüket, ami hozzájárul munkaerő-kapacitásuk egyenletesebb kihasználásához. Legtöbben a zöldség- és gyümölcs feldolgozás, a hús- és a bortermelés- és palackozás területén bővítik tevékenységüket.

3. ábra

A diverzifikált gazdaságok megoszlása tevékenységek szerint, 2007

Forrás: KSH: Magyarország mezőgazdasága GSZÖ 2007.

A változás igen eltérő mértékű és irányú az egyes tevékenységtípusokban. 2000 és 2007 között a **tejfeldolgozást folytató gazdaságok száma** például mindkét gazdasági forma esetében **növekedett**, az egyéni gazdaságok száma duplájára, a gazdasági szervezetek száma másfélszeresére. A **húsfeldolgozást** végző gazdaságok száma 2005-ig mindkét gazdaságcsoporthoz tartozó gazdaságokban növekedett, majd ezután csökkenés következett be, ami a gazdasági szervezetek körében lényegesen nagyobb arányú volt, mint az egyéni gazdaságoknál, ahol inkább stagnálásról beszélhetünk. Az állati termékeket feldolgozó gazdaságok számának növekedése az állattartó gazdaságok tendenciózus csökkenésével párhuzamosan ment végbe. Ebből arra következtettek, hogy az állattenyésztés folyamatos szerepvesztését a kisebb, félig önellátó és önellátó gazdaságok megszűnése kíséri, míg a tőkeerősebb árutermelő gazdaságok a hozzáadott érték növelése, a feldolgozottság irányába próbálnak „előre menekülni”. A **gyümölcs- és zöldségfeldolgozást végző egyéni gazdaságok száma jelentősen, közel ötszörösére növekedett** az időszak alatt, miközben a gazdasági szervezetek száma szinten maradt. A gyümölcs és zöldség feldolgozást folytató gazdaságok változásában is hasonló okok húzódnak meg mint az állattartó gazdaságoknál, hiszen az összes gyümölcsstermelő egyéni gazdaság száma harmadával, a zöldségtermelőké felével csökkent az időszak alatt. A **borpalackozással, borkészítéssel foglalkozó egyéni gazdaságok száma** ugyanakkor 2000 után **drasztikusan lecsökkent**, ami valószínűsíthetően annak az 1999. év végén megjelent, és 2000. augusztus 1-jétől kötelező érvényű törvénymódosításnak köszönhető, ami a jövedéki törvény rendelkezéseit a borra is kiterjesztette. Bár a **vendéglátással foglalkozó gazdaságok aránya alacsony**, biztató, hogy számuk az egyéni gazdaságok között **2000 óta évről évre gyarapszik**. Különösen 2005-2007 között nőtt nagyobb mértékben, ami összefüggésben lehet a 2007. évi falusi és agroturisztikai

szolgáltató tevékenységet szabályozó kormányrendelettel⁶, amely alapján a falusi szállásadóknak lehetőségük nyílt saját termékeik helyben, falusi vendégasztal formájában történő értékesítésére. Ezen kívül kedvező hatással volt a tevékenység folytatására az a változtatás is, ami szerint a falusi vendéglátásból származó adómentes jövedelem határa ebben az évben 400 ezer forintról 800 ezer forintra emelkedett. Érdemes még szót ejteni a gazdaságok körében ugyan csak kis számban előforduló **megújuló energia termelésről**, amely tevékenység talán a támogatási lehetőségeknek is köszönhetően **egyre népszerűbb**, és mind több gazdaság diverzifikálja ilyen irányba vállalkozását.

3.2. A diverzifikációt befolyásoló tényezők vizsgálata

A gazdaságok tevékenységbővítése számos tényezővel hozható összefüggésbe. Vizsgálataim alapján megállapítottam, hogy a **méret** (ökonómiai méret és használt földterület szerint) és a **felhasznált munkaerő növekedésével** párhuzamosan, mind az egyéni, mind a társas gazdaságok között a **diverzifikált tevékenységet folytatók aránya nő**.

A termelés iránya is meghatározó tényezője annak, hogy egy gazdaság diverzifikálja-e tevékenységét és milyen irányban. Az egyes termelési típusokon belül vizsgáltam a diverzifikált gazdaságok arányát. Megállapítottam, hogy a gazdasági szervezetek esetében a **vegyes termelési szerkezetű gazdaságok több mint felében** jellemző a mezőgazdasági alaptevékenységen kívüli tevékenységbővítés, a **szántóföldi növénytermeléssel illetve az ültetvényes gazdálkodással foglalkozó gazdasági szervezetek mintegy 41-43%-a diverzifikált**. Tudva, hogy a gazdasági szervezetek körében a diverzifikáció túlnyomó részben gépi szolgáltatások végzését, fuvarozást, szállítást, kereskedelmi tevékenységet jelent valamint még a borászat is jellemző, nem meglepő, hogy a növénytermesztők körében magas a diverzifikáltak aránya.

Az egyéni gazdaságok körében a kertészeti termelést, az **ültetvényes gazdálkodást folytatók, és a legeltetéses állattartók** között a tevékenységbővítéssel foglalkozó gazdaságok az átlagos arány mintegy kétszeresét érik el (9- és 11%), míg az abrakfogyasztó állattartó és vegyes gazdaságokban a diverzifikált gazdaságok aránya alulreprezentált. Az egyéni gazdaságok zöme (82%-a) ugyanis élelmiszer-feldolgozást végez, azon belül is legjelentősebb a gyümölcsfeldolgozás és bortermelés, ami nyilvánvalóan az ültetvényes gazdálkodást és kertészeti termelést folytatókra jellemző, illetve a hús- és tejtermelés is gyakori, ami pedig a legeltetéses állattartók magas arányát igazolja.

Vizsgálataim azt is bizonyították, hogy mind a **diverzifikált gazdaságokon, mind pedig az ökológiai termeléssel foglalkozó gazdaságokon belül nagyobb – az átlagos arány kétszeresét meghaladó – arányt képviselnek az úgynevezett árutermelő gazdaságok** (ahol a termékek több mint 50%-át értékesítik) mint az összes egyéni gazdaságban.

Az **összeírt egyéni gazdaságvezetőknek alig több mint egyötöde (22%-a)** nyilatkozott úgy, hogy **fő jövedelme a gazdaságból származik. A diverzifikált gazdaságok körében ez az arány 37%, az ökológiai gazdálkodók esetében 46%**, ami azt mutatja, hogy a jövedelemszerzés tekintetében azok a gazdaságok, amelyek több lábon állnak, nagyobb hozzáadott értéket állítanak elő, kedvezőbb pozícióban vannak. A gazdálkodásukat diverzifikáló, valamint az ökológiai módon termelő gazdaságvezetők között az **átlagosnál nagyobb arányban képviseltetik magukat az aktív korúak, valamint olyanok, akiknek fő jövedelme a gazdaságból származik.**

⁶ 136/2007. (IV. 13.) Korm. Rendelet a falusi és agroturisztikai szolgáltató tevékenységről. (A 136/2007. (VI. 13.) Korm. rendeletet a 239/2009. (X. 20.) Korm. rendelet 20. § (1) bekezdés c) pontja hatályon kívül helyezte.)

